

DIJALOG (NE)DOSTATNIH RIJEČI I CRTEŽA: PJESME I CRTEŽI U ZBIRKAMA SONJE MANOJLOVIĆ I SAŠE ŠEKORANJE

Helena Peričić Herenda

UDK 821.163.42.09Manojlović, S.-1
74 Šekoranja, S.

Pjesništvo Sonje Manojlović (rođ. 1948.) uvršteno je u brojne domaće i strane antologije. Manojlović je 2016. nagrađena Goranovim vijencem a dobitnica je i brojnih međunarodnih nagrada za pjesničku izvrsnost (među ostalima, na pjesničkim susretima i festivalima u Japanu, Indiji, Rusiji, Grčkoj). Autorica je više od petnaest pjesničkih zbirki. Zbirke *Upoznaj Lilit* (2002; 2003), *Pjesme i crteži* (2008), *Sa šest labradora na more putovat ću* (2012), *Daj naslov* (2013), *Dobri za sve* (2015), *Gledajući odgovore* (2018) te *Šale i opomene* (2022) Manojlović je objavila u suradnji s akademskim slikarom i ilustratorom Sašom Šekoranjom (rođ. 1973.). Autorica ovoga rada pokušat će dati svoje viđenje stihova Sonje Manojlović u zbirkama u kojima se oni pojavljuju u sprezi sa Šekoranjinim crtežima, te pokazati kako u toj stvaralačkoj pjesničkoj i likovnoj simbiozi pjesnikinja i slikar-ilustrator kroz riječi i crteže nude upečatljiv verbalno-vizualni, intermedijalni pothvat koji predstavlja slojeviti i efektni ishod spoja dvaju umjetničkih identiteta što se unutar korica iste knjige međusobno isprepleću, nadopunjuju ali i podcrtavaju osobnost jednoga pomoću/i drugoga. Lapidarnost, ekonomičnost, »ogoljenost« lirskih zapisa Sonje Manojlović, popraćenih njezinim uvjerenjem o »nedostatnosti« riječi i manjkavosti ljudske (ne) verbalne komunikacije, bivaju tako dopunjeni (ali i istaknuti) »bazičnim«, stiliziranim i gotovo infantiliziranim Šekoranjinim ilustracijama na koje se riječi pjesnikinje naslanjaju i reflektiraju svojevrsnim jezičnim asketizmom.

Ključne riječi: Sonja Manojlović; pjesništvo; Saša Šekoranja; ilustracije; (ne)dostatnost verbalnog; vizualno/likovno

UVOD

Nije potrebno posebno isticati ugled Sonje Manojlović (rođ. 1948.) kao jedne od najcjenjenijih hrvatskih pjesnikinja, koja je 2016. nagrađena Goranovim vijencem za svoj cjelokupni pjesnički opus i doprinos hrvatskoj književnosti. U domaćoj se pak književnosti Manojlović pojavljuje još kao tinejdžerica, kada u dobi od sedamnaest godina objavljuje pjesničku zbirku *Tako prolazi tijelo* (1965). Od šezdesetih godina prošloga stoljeća do danas objavila je razmjerno veliki broj knjiga pjesama ili pjesničkih zapisa (u slobodnom stihu) te za njih dobila niz nagrada i priznanja u Hrvatskoj i inozemstvu. Brojne njezine zbirke prevedene su na strane jezike. Nastupajući na najcjenjenijim međunarodnim pjesničkim festivalima na raznim kontinentima obišla je, moglo bi se reći, cijeli svijet.

Književno stvaralaštvo Sonje Manojlović stručna kritika obično dijeli na tri faze: prva traje od 1965. do 1969., druga od 1977. do 1987., a treću, posljednju, kritika omeđuje 1999. godinom; i ta faza traje do recentnih izdanja.

Ovdje se dakle bavimo isključivo posljednjom fazom, i to onim zbirkama u kojima se Sonjini stihovi udružuju s crtežima ili ilustracijama akademskoga slikara Saše Šekoranje (rođ. 1973.). Objavljeno je tako desetak tiskanih i elektroničkih knjiga u kojima surađuju Manojlović i Šekoranja. Usredotočit ćemo se ovom prigodom na tri naslova: *Daj naslov* (AltaGama, Zagreb, 2013.), *Gledajući odgovore* (Fraktura, Zagreb, 2018.), *Šale i opomene* (Fraktura, Zagreb, 2022.), ali ćemo posegnuti i za nekim primjerima iz zbirke *Dobri za sve* (Fraktura, 2015.). Za razliku od u prethodnoj rečenici najprije spomenutih zbirki u kojima su popratni crteži mahom u ulozi ilustracije, u ovoj potonjoj – *Dobri za sve* – imamo cjelovite »mračne« slike (nalik akvarelima) izrađene debelim potezima kista u, pretpostavljamo, tušu ili crnoj temperi. Nije naodmet spomenuti kako su dvije od navedenih knjiga kvadratnoga a ne konvencionalnoga, pravokutnog oblika, što u nekim slučajevima kao izvedbeni format vjerojatno više pogoduje samome ilustratoru (kvadratni nas je oblik tih Sonjinih publikacija podsjetio na kvadratni format zagrebačkoga izdanja Mallarméove poeme *Bacanje kocki nikad neće ukinuti slučaj* iz 1976. koje je objavio Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, priredio Zvonimir Mrkonjić a likovno opremio glasoviti onodobni dizajner Mihajlo Arsovski).

U rečennoj posljednjoj fazi, koju ovom prigodom odabiremo, od izlaska knjige *Njen izlog darova* iz 1999. godine do danas, Sonja je Manojlović u drugom desetljeću 21. stoljeća objavljivala učestalije, pa je razmak između izlaženja knjiga bio u prosjeku dvije do tri godine. Pritom je važno spomenuti da njezinih knjiga u kojima su zastupljene Šekoranjine ilustracije ima desetak; usto, taj je slikar zapravo jedini ilustrator Sonjinih zbirki lirike. (Zbirku njezinih proznih tekstova ilustrirao je daleko ranije Nedjeljko Dragić, na što ćemo se kasnije osvrnuti.)

»GLEDAM... U SLIKAMA«¹

U zbirci koju je objavila 2018. pod naslovom *Gledajući odgovore*, u uvodnoj pjesmi »Jer ne razumijem«, pjesnikinja Sonja Manojlović tvrdi da ona »gleda u slikama«. Početni stihovi toga lirskog zapisa glase:

Jer ne razumijem što razumije i dijete,
Gledam očima oštruljama² bez misli,
U slikama .../---/³

A u zbirki *Daj naslov*, u zapisu »Fotografija onog što će biti«, stoji sljedeće:

/---/
I omatam riječ-dvije
kao da su slike,
a slike raznosim
svuda gdje sam ikad bila
bez slogova i po kojeg slova⁴

Dade se naslutiti, pa i na temelju upravo citiranih stihova, kako je važan dio stihovanog opusa Sonje Manojlović – iz kojega ovom prigodom, kako je rečeno,

¹ Parafraza stihova iz lirskog zapisa S. Manojlović »Jer ne razumijem«.

² Oštrulja – slatkovodna riba.

³ Iz zbirke *Gledajući odgovore*, str. 9.

⁴ Iz zbirke *Daj naslov*, str. 83.

koristimo nekoliko zbirki objavljenih u posljednjih dvadesetak godina – sazdan upravo od pjesničkih slika, i kako je jedno od mogućih polazišta za interpretaciju poetike Sonje Manojlović zapravo susret riječi i vizualnog odnosno likovnog. Pod tim dojmom ovdje govorimo o svojevrsnoj simbiozi s jedne strane slika i ideja iskazanih riječima, a na drugoj strani – ilustracija, tj. crteža ili krokija, koji uokviruju, zaokružuju i prate one prve, dakle, riječi. Ukratko, na djelu je sustvaralaštvo Sonje Manojlović i slikara Saše Šekoranje.

Kao upečatljivi primjer neodvojivosti Sonjinih stihova od vizualnog odnosno likovnog pjesnički je zapis naslovljen »Izložba, bijeli šum« iz zbirke *Šale i opomene*, u kojemu se autorica referira na same Šekoranjine ilustracije, tj. na prikaz ili portret nje kao autorice koji je načinio Šekoranja; tako u spomenutoj pjesmi (samoironično?) kaže:

Iz okvira u okvir,
kao da sam prva žena
koja doji tek buket cvijeća⁵

Nekoliko je inačica toga portreta s buketom za rečenu zbirku načinio Šekoranja, a mi ovdje prenosimo samo jednu:

⁵ *Šale i opomene*, str. 131.

U stvari, osviještenost likovnoga odnosno vizualnog nezaobilazni je *momentum* autoričina lirskoga stvaralaštva, ali ga možemo smatrati i specifičnim obilježjem njezina odnosa prema pjesništvu, samom književnom postupku i vanjskome svijetu.

»POETIČKI RECEPT«⁶

U knjizi *Mala tipologija moderne hrvatske lirike* (2008) Pavao Pavličić iznosi sedam odnosa na koje u pristupu i tumačenju moderne hrvatske lirike, prema njegovu sudu, valja obratiti pozornost. To su sljedeći odnosi:

- 1) prema pjesničkoj tradiciji,
- 2) prema svijetu odnosno stvarnosti,
- 3) prema čitatelju i njegovim kompetencijama,
- 4) prema pjesništvu samom,
- 5) prema svjetonazoru pjesme odnosno njegova autora/autorice (filozofski, ideološki i vjerski stavovi što ih pjesništvo posreduje),
- 6) prema jeziku,
- 7) prema vlastitom pjesništvu odnosno poetici. (Pavličić 2008: 5-12)

Sljedeći Pavličićevu tipologiju odnosa koji se grade na ili u modernoj lirici (inače, Pavličić daje teorijske uvide u modernu poeziju uključivši postmodernizam) te pretpostavljajući kontinuirano (su)postavljanje stihova S. Manojlović u sustvaralačku relaciju sa Šekoranjinim crtežima, mogli bismo zaključiti da se njezina poezija artikulira na način koji je čini relevantom za većinu odnosa navedenih u Pavličićevoj tipologiji, no zamjećujemo kako prvi odnos, onaj prema tradiciji (domaćega ili stranog pjesništva, kulture i sl.), nije izražen.

S obzirom na istaknutost i važnost vizualnog/slikovnog/likovnog u njezinim stihovima, vjerujemo kako bi se upravo peti odnos iz Pavličićeve tipologije (onaj prema filozofiji, ideologiji, vjerovanjima itd.) mogao u autoričinu pjesničkom svijetu dovesti u vezu s elementarnom ulogom (s)likovnog kao ontološkom podlogom

⁶ Naslov jedne od pjesama Sonje Manojlović.

njezinoga pjesništva, a što je skopčano i s pjesnikinjinom spomenutom tvrdnjom kako ona »gleda u slikama«; ta se tvrdnja (ili stav) nalazi u jezgri formativnoga postupka njezina stvaralaštva koje je upravo prirodno navezano na Šekoranjine ilustracije pa je od njih u svrhu autentične, vjerodostojne interpretacije njezina pjesništva i neodvojivo.

U intervjuu iz 2010., objavljenom u časopisu *Poezija* pod znakovitim naslovom »Putnik sam koji nagovara i druge da putuju« (koji zapravo govori u prilog pjesnikinjinom, recimo tako, životnoj filozofiji odnosno istinskoj fascinaciji putovanjima), Sonja Manojlović kaže sljedeće: »Ironično, istinitost mojega života prije će biti u onome što sam napisala nego u faktografiji« (Manojlović u Maleš 2010: 40). Može li se njezina izjava razumjeti na način da pjesnikinja daje prednost egzistenciji ispisanoj/odzrcaljenoj (u) stihovima u odnosu na uobičajeno tumačene životne događaje i bio-bibliografske podatke evidentirane u kakvom »suhoparno« sročenom životopisu? Živi li pjesnikinja zapravo kroz osmišljavanje, strukturiranje i prezentiranje vlastitih lirskih zapisa? To su, po svemu sudeći, retorička pitanja.

Kad je riječ o odnosu Sonje Manojlović prema potencijalnom čitatelju, on je obilježen pjesnikinjinim visokim očekivanjima; zahtjevnost prema recipijentu proizlazi iz modernoga hermetizma njezinih stihova koji se ostvaruju kroz specifičan odnos prema riječima, tj. jeziku, prema slikovnom ali i drugim izražajnim i značenjskim mehanizmima ili slojevima koji proizlaze iz njezina viđenja napisanog, predočenog i čitatelju na uvid i angažman ponuđenog na listovima papira. Ako se pak u tim objavama usredotočimo na kontekst stvaralaštva u kojemu se zrcali referiranje na vizualno, ova izdanja pjesnikinje Sonje Manojlović – doživljavajući ih onakvima kakva su proizašla u obliku tiskanom u kombinaciji s crtežima – čini se da su uistinu nezamisliva bez Šekoranjinih crteža.

Ukažimo na neke primjere. *Daj naslov* (2013) zbirka je u kojoj su Sonjini lirski zapisi doslovce uklopljeni u crtež – i to na dvjema sučeljenim stranama, rekli bismo: na »duplerici« – ili su pak uokvireni crtežom. U toj su zbirci (kao uostalom i ostalim zbirkama u kojima je on dobio ulogu «ilustratora») Šekoranjini crteži

⁷ U zbirci *Gledaj odgovore* (2018) doduše, ilustrirane su, i to ne kao crteži već kao slike (izrađene tušem ili crnom temperom?), samo stranice na kojima su navedeni podnaslovi u knjizi odnosno naslovi pojedinoga ciklusa u zbirci.

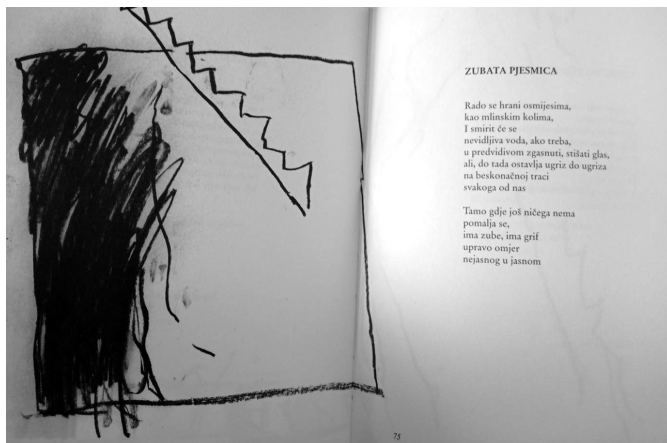
krajnje infantilizirani pa se neki doimaju kao proizvod šaranja malenoga djeteta. Međutim, nakon posljednjega Manojlovićkina zapisa u knjizi a prije pogovora imamo na dvjema stranicama⁸ otisnut crtež koji bez sumnje prikazuje ilustratora i pjesnikinju kako sjede za stolom, jedno sučelice drugomu; ispred nje na stolu snop je listova s njezinim pjesmama, dok su ispred njega na stol položeni listovi s njegovim crtežima, tj. ilustracijama – razumljivo – pjesama S. Manojlović; snopovi su povezani pomoću niti; zapravo, crtež i riječ prikazani su kao nerazdvojni:

Na koricama pak upravo te zbirke *Daj naslov*, tj. na omotnici prljavobijele podloge – a kad smo već u domeni likovnog, možda je uputno opisati tu boju (koja je izvan spektra pa *de facto* i nije boja) kao nijansu boje slonovače, a na takvom papiru otisnute su sve Manojlovićkine zbirke novijega datuma – na toj se podlozi dakle grafički uvodimo u tek naizgled stilizirane Šekoranjine crteže koji kreću od naslovnice, »uvlače« se u unutrašnjost zbirke, provlače se kroz nju i prekrivaju glavninu stranica, da bi linija početnoga crteža završila na poledini knjige na kojoj su otisnuti ulomci iz recenzija Tonka Maroevića i Ervina Jahića. Sama je zbirka razdijeljena u četiri ciklusa koja nose naslov: »Preraspodjele«,

⁸ *Daj naslov*, str. 98-99.

»Samoliječnja«, »Glad« i »Žed«, a na početku svakoga imamo naveden (pod naslov popraćen crtežom (ili samo nekom vrstom crte), i to na dvjema susjednim odnosno sučeljenim stranama ili listovima u knjizi, što je ranije spomenuto. Čini se da je upravo ta knjiga najbogatije opremljena Šekoranjinim crtežima: crteža ima, kako je rečeno, na većini stranica u ovoj knjizi, no oni nemaju funkciju tek »stajati po strani«, statirati ili tek vizualno popratiti pojedini stihovani zapis, nego su upravo tekstovi zapisa – koji su relativno kratkoga opsega i sastoje se od deset do dvanaest stihova – smješteni unutar samih crteža ili ih ti crteži uokviruju; podloga je od čvršćega, zapravo teže savitljivog i po svemu sudeći recikliranoga papira; crteži su minimalizirani i crni, izrađeni u ugljenu (ili flomasteru ili tušu?). Već na prvi pogled stvara se dojam o kontrastiranju svjetline papira i »crnila« crteža koji se doimaju apstraktnima, a ljudske figure predstavljene su tako da su krajnje jednostavno skicirane pa ilustracije i u ovoj zbirci u prvi mah podsjećaju, rečeno je već, na infantilne i krajnje stilizirane, elementarne crteže. Prema riječima Sonje Manojlović, kritičar i pjesnik Sead Begović nazvao je Šekoranjine crteže u ovim zbirkama »energetskim središtima«.

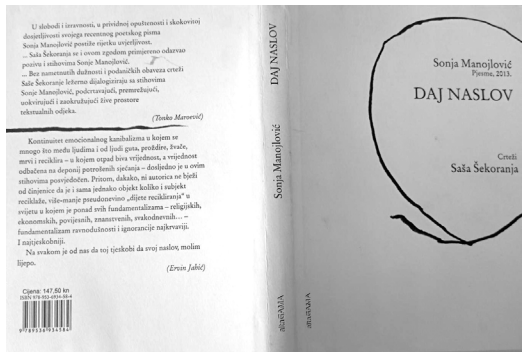

Iz *Daj naslov* (2013), str. 74-75.

U zbirci *Gledajući odgovore* pjesnički zapis pod naslovom »Poetički recept« kao da opisuje prizor suradnje pjesnikinje i ilustratora koji je Šekoranja predočio pomoću ovdje prethodno prikazanoga crteža, tj. njihovim dvojnim portretom za stolom:

A potom se uzdam u papir, rekao je,
 a rekla sam i ja,
 izrađen ručno, s ukuhanim cvjetovima
 I na kraju, sve će to biti
 na jednakom odstojanju i od tebe i od mene,
 možeš iskoristiti i recept za pečenje šljuke,
 naprimjer, savij joj noge kano u pileta
 A što kaže,
 volja ga je, čini,
 za to je tu razumna građa prstiju⁹

Dakle, ako je rečeni zapis dobio naslov »Poetički recept«, možemo ga sa sigurnošću smatrati sukusom pjesnikinjinje poetičke vizije u kojoj postoji neraskidiva veza između ilustratora i autorice stihova kao polazišta za zajednički im stvaralački odnosno umjetnički čin.

Korice knjige *Daj naslov* (naslovnica i poledina)

⁹ *Gledajući odgovore*, str. 29.

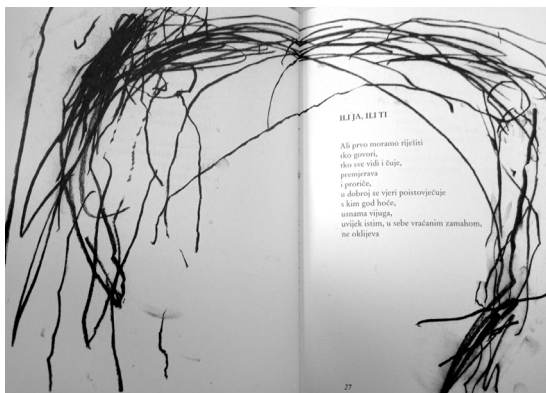

Iz zbirke *Šale i opomene* (2022), str. 15.

SIMBIOZA VERBALNOG/VIZUALNOG

Možemo se zapitati koji su poticaji za ovakvu kombinaciju, spregu riječi i vizualnog u zbirkama pjesnikinje Manojlović. Kao što je poznato, Šekoranja se danas u medijima i napisima češće spominje kao ilustrator, dekorater, dizajner interijera, kreator cvjetnih aranžmana negoli kao akademski slikar, crtač ili scenograf. No, vjerujemo kako njegova kreativnost i povezanost s Manojlovićkinim stihovima dolaze upravo u spomenutim zbirkama do punoga izražaja, dok njegova darovitost i inventivnost pronalaze optimalni put kako bi naglasile učinak korpusa u publikacijama u kojima je polazište u verbalnom, tj. u lirskim zapisima.

Dojma smo da se Šekoranju prečesto nepravedno u medijskoj percepciji svodi na komercijalnog – makar doduše vrlo maštovitog i darovitog – umjetnika, koji – recimo tako – osluškuje bilo likovnoga »tržišta« i ide ukorak s njim. S druge strane, čini se kao da u Manojlovićkinim lirskim zapisima imamo istaknuti odnos

Daj naslov, str. 26 i 27.

poezije prema samoj sebi i ukazivanje na njezinu, pjesničku »veličinu« (koju bi ona – poznavajući njezinu samokritičnost i duhovitost – najvjerojatnije (samo) ironizirala ili čak bagatelizirala) te semantičke mogućnosti (što se mahom ostvaruju kroz dvoznačje ili uopće višeznačje) slika odnosno prizora koji proizlaze iz samoga pjesništva S. Manojlović, a koje ona želi isprovocirati, pobuditi u čitatelju. A onda, pored tih riječi, Šekoranjini crteži (kako je spomenuto: ponekad iscrtni ugljenim štapićem, crnim tušem ili flomasterom, a katkad u širokim, naoko nemarnim potezima nanešeni) kao da podcrtavaju moć riječi, ali ujedno i moć stiziliranih, krajnje elementarnih crteža. Ta dva medija supostoje u knjigama, ali ne izazivaju dojam o njihovu međusobnom »natjecanju«: Šekoranja u svojoj elementarnosti, prividnoj površnosti i nenametljivoj »banalnosti« kao da prepušta pjesnikinjim stihovima da budu u zamišljenoj koncepciji tandema pjesnikinje i slikara – nadređeni crtežima, tj. njima superiorni jer su zapravo – komunikacijsko ishodište. Ipak, takav dojam može biti samo prividan jer se jednostavnost Šekoranjinih crteža ostvaruje, vjerujemo, s druge strane u naglašavanju »veličine« Sonjinih stihova; istodobno, njegovi crteži tako ne samo da ne gube na važnosti, već u tom stvaralačkom krugu postaju katalizatorima ostvarenja pjesničkih zapisa kao značenjskih podloga za dvostruki umjetnički učinak, poprimajući i sami na taj način »veličinu« potencijalnoga slojevitog značenja, ali kroz fizičku manifestaciju crteža.

Saša Šekoranja je u izjavi za *Nacional* pojasnio na koji je način započela njegova suradnja sa Sonjom Manojlović te što ga je na tu suradnju potaknulo:

Susretali smo se na zajedničkim druženjima. Sonja je na prvi pogled jako nepristupačna, ali samo dok je ne upoznate. Jako sam je zavolio jer je vrlo duhovita, pametna, kontemplativna. Postala mi je privlačna, kao i njezina poezija koja također na prvu meni nije bila do kraja razumljiva i jasna, ali sam osjećao njezinu vrijednost, da je intrigantna. Najgore su stvari koje su doslovne i koje odmah razumiješ, za mene kao umjetnika. Ono što odmah ne razumijemo, zapravo otvara neke nove mogućnosti, inspiraciju. To naše prepoznavanje dalo mi je volju da s veseljem radim te stvari. (Körbler 2016)

Pjesnikinjino stavljanje cjelovitoga svoga autorskog potencijala i korpusa »na kartu« verbalnog (i njegovo prepuštanje mogućnostima likovne refleksije) usmjerava čitateljsku pozornost prema brojnim, raznolikim i slojevitim tematskim ili značenjskim, nazovimo ih tako, »čvorovima« odnosno ishodištima zastupljenima u autoričinu pjesništvu. Koja su to značenjska ishodišta? Kako je pjesništvo Sonje Manojlović izrazito bogato minucioznim zapažanjima i iskustvenim slojevima možemo ovdje navesti tek neke od motiva i tematskih sjecišta: primjerice, to je čitatelj kao (nemoćan) sugovornik; potom urbana sredina u kojoj se obitava ili prema kojoj pjesnikinja vrlo često putuje; putovanje kao neprestan, životni proces (ili njegov smisao čak?), tj. kao čin koji je nezaobilazan i svojstven upravo autoričinom životnom stilu; zatim prizori s djecom i njihovim roditeljima; erotska ili erotizirana (ne)verbalna komunikacija; autorefleksivnost (bavljenje vlastitim pjesničkim kao jezičnim činom); logocentizam; mačke; zastupljenost ženskoga Subjekta (ili izostanak) društvene uloge žene ili tzv. femi-aktivizma itd. U njezinu pjesništvu toliko je mogućih interpretativnih poticaja da bi svaki od njih zavrijedio dobiti svoje zasebno i opsežno razmatranje.

Što se Šekoranjinih specifičnih rješenja tiče, možda nije naodmet spomenuti da se slikar u većini ilustracija za npr. zbirku *Šale i opomene* bavi tematskim prizorima, i to onima iz cirkusa, svedenima nerijetko na posve temeljnu, simboličnu skicu (kao što je slučaj s jednostavnim prikazom koncentričnih krugova, vjerojatno načinjenim crnim flomasterom, koji dakako predstavljaju cirkusku arenu¹⁰). U rani-

¹⁰ U zbirci *Šale i opomene* na sučeljenim stranicama 56 i 57.

joj zbirci, *Upoznaj Lilit* (2002.; 2003., s crtežima Saše Šekoranje), prema riječima same pjesnikinje, na koricama je prikazana tetovaža s kože trbuha a na samom je hrptu zbirke duhovito »smješten« pupak. Tu je riječ o fotografiji na naslovnici, a ne o crtežu. Dakako da se onaj tko uzima u ruke bilo koju autoričinu zbirku te se nastoji udubiti u ilustracije, mora povremeno suočiti s izazovom razaznavanja ili »dešifriranja« onoga što je na njima prikazano.

ZNAČENJSKA I IZRAŽAJNA SJECIŠTA U ZAPISIMA (ILI »DOBRI ZA SVE«)¹¹

Sam postupak povezivanja dvaju medija odnosno stihovanih zapisa sa Šekoranjinim ilustracijama, tj. s likovnim medijem, u knjigama Sonje Manojlović ima svoje korijene i nagovještaje, čini se, još u publikaciji koju je pjesnikinja objavila u svojoj tridesetoj godini. Riječ je o zbirci proznih zapisa iz 1978. naslovljenoj *Mama, ja sam Don Juan*¹². Tekstovi u knjizi čine u stvari autoričine kraće prozne zapise koje je objavljivala tijekom 1973. i 1974. u zagrebačkom časopisu *Oko*. U toj knjizi svaki je autoričin tekst popraćen crtežom Nedjeljka Dragića, poznatoga ilustratora, karikaturista i autora crtanih filmova. Crteži odnosno karikature zastupljeni su na naslovnici i na marginama listova u knjizi, i to nakon svakoga autoričina teksta (ili izvorno kolumne), pa ako se knjiga drži u rukama i pritom brzo prolista, izlista ili svi listovi hitro »zarotiraju«, kako to djeca običavaju činiti, od stražnjega do prednjeg dijela knjige ili obrnuto, crteži se pretvaraju u neku vrst »starinskoga«, vrlo kratkog animiranog filma u kojemu skicirana figura žene (s karikaturnim, grotesknim, izrazito dugim trepavicama) poprima oblik stola a zatim životinje: psa ili konja. Na djelu je tako (samo)ironiziranje (tekstova,

¹¹ Naslov jedne od zbirki S. Manojlović. Inače, zanimljivo je što je ta zbirka, prema riječima same pjesnikinje, objavljena s tri različite naslovnice. Na njima su varijante crteža lica, navodno pjesnikinjina. Šekoranja je izvorno u knjigu htio uvrstiti portrete autorice, no u konačnici dijelovi tih slika, i to njihovi uvećani dijelovi, postali su ilustracije u toj knjizi.

¹² Sonja Manojlović (1978), *Mama, ja sam Don Juan*, crteži: Nedjeljko Dragić, Zagreb, Izdavački zavod JAZU.

kolumni) crtežom ili ilustracijama koje su same po sebi ironične ili pak satirične: naime, riječ je o karikaturama ženskoga tijela u raznim položajima i mijenama. Napomenimo da će se i za ovdje predmetne, kasnije zbirke Sonje Manojlović, one sa Šekoranjinim ilustracijama, moći kazati da tim crtežima funkcija ironiziranja nije strana, naprotiv.

Usredotočimo li se na neke od glavnih odnosa (prema Pavličiću) koje razaznajemo u stihovima S. Manojlović, možemo zaključiti da svaka zbirka predstavlja svoj, recimo tako, zaokruženi, zasebni svijet, pjesnikinjin mikrokozmos – organiziran i stavljen među korice po izboru i nahodanju same pjesnikinje, koji je dobio svoj posebni naslov; a ti ukoričeni »svjetovi« tijekom šest desetljeća tiskani su, kako je rečeno, u različitim razmacima: od pet, osam ili tek godinu dana. Usudujemo se tvrditi da njezine zbirke možemo doživjeti kao svojevrsne dnevničke lirske zapise (iz različitih faza autoričina života) sastavljene od refleksija o jeziku, pjesništvu, vanjskom svijetu, kao i o – u tom svijetu – vlastitoj poziciji autorice, »čovječice« (kakav je i naslov jedne od pjesnikinjinih zbirki) ili – kako Maleš kaže – »humanuma«.

U pjesnikinjinu odnosu spram stvarnosti ističe se krajnje suptilna sposobnost zamjećivanja i doživljaja koje onda pronicljivo provlači kroz duhovite, humorne i ironične stihove nerijetko temeljene na stavu o praznini svijeta i nemogućnostima prave komunikacije; njezin dijalog u pokušaju ostvarenja sa sugovornikom ostaje tako »praznim«; u njemu – kako piše Manojlović – (samo) »odižemo poklopce«, možda nad svojim i tuđim tajnama i mislima. (Nedostatke te i takve komunikacije sa sugovornikom pjesnikinja zato nadoknađuje i upotpunjava u dijalogu s crtežima o kojima ovdje govorimo.)

S. Manojlović među ostalim piše o svijetu praznine koji je smješten pod nogama njegovih stanovnika, »praznih ljudi«, koje spominje u pjesmi »Prizor u crnom«,¹³ ili u prostor »emocionalnog kanibalizma« (Jahić 2013: 101) u kojemu vrijednosti bivaju »odbačene na deponij sjećanja« (ibid.: 103). Predodžba o (manjkavoj) komunikaciji među ljudima ili između pjesnika/inje i čitatelja provlači se kao rezignacija kroz cjelokupno njezino pjesništvo, pogotovu u zbirkama novijega

¹³ Iz zbirke *Gledati odgovore*, str. 15.

razdoblja. Pa ipak, dogodi se da u toj komunikaciji, piše pjesnikinja, dok ona »obnavlja kožu« kojom se drži »ni za što«, drugi je pred njom svlače:

jer njihovo prijateljstvo
obnavlja kožu
kojom se držim ni za što,
a oni su svoju, preda mom, svukli ¹⁴

Osvrćući se na čitatelja i njegove kompetencije (treći odnos u Pavličičevoj tipologiji) – pred njega pjesnikinja svojim modernim hermetizmom stavlja visoke zahtjeve; čitatelj kojemu je upućeno njezino stvaralaštvo mora svojim kompetencijama udovoljiti uvjetima razumijevanja ponuđenoga mu teksta i imperativa stvaralačkoga «nadopunjavanja» koje se očekuje od recipijenta. S tim u vezi stoji i pjesnikinjin odnos prema jeziku koji ona koristi a, s obzirom da je taj jezik jedino joj raspoloživo umjetničko sredstvo, njegovu uporabu i »iskoristivost« možemo smatrati ključnim izazovom koji se pred pjesnikinju stavlja. Hermetičnost stihova S. Manojlović nezaobilazna je činjenica za mnoge koji su o njezinu pjesništvu pisali. Tako o teškoj prohodnosti poezije Sonje Manojlović Delimir Rešicki iznosi sljedeće:

Stihotvorstvo i uopće pisanje Sonje Manojlović oduvijek je podrazumijevalo, na razini svekolikoga opusa, a nerijetko i u strukturi svake pojedine pjesme, bar nekoliko semantičkih križišta i raskrižja, teško uhvatljivih bilo dnevno-medijskim, bilo akademskim i inim čitanjima.¹⁵

Pjesnikinjin odnos prema jeziku obremenjen je uvjerenjem o nedoraslosti, nedostatnosti riječi i skepsi spram njihova potencijala i mogućnosti. Usto, ne treba zanemariti specifičnosti interpunkcije koju nalazimo u njezinim zapisima (događa se na primjer da iza retka koji završava zarezmom idući se nastavlja riječju s početnim velikim slovom).

¹⁴ Sonja Manojlović, »Moji pseudopodiji«, u: *Šale i opomene*, str. 101.

¹⁵ <https://igk.hr/2016-sonja-manojlovic/>

Evo primjera njezina bavljenja interpunkcijom u vlastitom pjesnikovanju:

Što će mi vaši uskličnici,
Radije se hranim zarezima,
Između njih ima ponaizbor svega
A uskličnici, posna to je hrana
Ushita i jauka¹⁶

U manjkavoj ljudskoj komunikaciji Manojlović ističe vladavinu »pretpostavki«; ta se riječ – u raznim gramatičkim oblicima – često spominje u njezinim pjesmama. Slijede neki primjeri »pretpostavke« u raznim oblicima:

s tavicom u ruci
ljulja se
na glasinama, pretpostavkama¹⁷

Tu je i primjer iz pjesme »Šale i opomene«, po kojoj čitava zbirka nosi naslov:

zar već starica na kopitašcima,
praznih hlaća,
hoda na pretpostavkama?¹⁸

U pjesmi možda oksimoronskoga naslova »Poetika povorke« piše sljedeće:

Ponešto pretpostavim, ponešto povjerujem,
Premećem što imam,
I što mi date ¹⁹

¹⁶ »Poetika povorke«, u: *Šale i opomene*, str. 121.

¹⁷ »Na kolcima i konopcima«, u: *Šale i opomene*, str. 75.

¹⁸ *Ibid.*, str. 69.

¹⁹ *Ibid.*, str. 121.

U naslućivanju sugovornikove misli, Manojlović tvrdi za riječi u pjesmi »Zaboraviti« da ih »prebacuje preko ramena i nosa naokolo, i koje ni za što nisu« pa je tjeraju da jezik »uči ispočetka«; njezine sumnje u primjerenost riječi i mogućnost nalaženja istinskih komunikacijskih rješenja gotovo da se mogu doživjeti kao poražavajuće:

A kakve su to bile riječi!
Prebacim ih i sada preko ramena
i nosam naokolo,
a ni za što više nisu,
zato učim jezik ispočetka ---²⁰

U istoj pjesmi nailazimo na izokretanje sintakse i skraćivanje zamjenica, čime kao da nastoji »unaprijediti« izričaj koji je sa svojim uobičajeno primijenjenim pravilima zapravo nedostatan, manjkav:

im se smilovati, ih zaboraviti,
mu se smilovati,
ga zaboraviti,
jer ne znam što osjećam

Sam naslov zbirke *Gledajući odgovore* (2018) upućuje na sinestezijski doživljaj stvarnosti, a on je kao takav zapazljiv i na razini sprege slike, tj. likovnog i riječi u Sonjinim zapisima. (Inače, na koricama te knjige, duž horizontale naslovnice i poledine, kao grafička podloga naslovu ispisanom bijelim slovima »razvučena je«, kao širokim kistom, pariško plava boja. S obzirom na važnost Pariza kao urbanoga središta kamo pjesnikinja svakoga ljeta putuje, nagađamo kako ima simbolike pa i sinestezijske percepcije boje i grada u korištenju upravo te nijanse plave na koricama rečene knjige.)

Višeznačje i refleksija proizlaze iz uporabe jezika, njegove »nedovršenosti«; ističu se pjesnikinjina traganja za rješenjima u stvaranju novotvorenica, izvedeni-

²⁰ »Zaboraviti«, u: *Gledajući odgovore*, str. 27.

cama iz starih, poznatih riječi, ili supostavljanja naizgled »nepovezljivih« riječi i izraza, ponekad nabacivanja kolokvijalnim frazama, pa i u naslovima pjesama, što u konačnici nerijetko proizvodi ironični učinak.

Evo i nekoliko primjera novih riječi ili neuobičajenih izraza koje nalazimo u stihovima: »nepomoziv«²¹, »uslastglodajući zubi«²², »plesaći tanga razmjenjuju tangazme«²³, »a onda naleđuške baca«²⁴, »pogledi oplićali od dugog čitanja«²⁵.

Pjesnikinja za koju je pisana riječ ontološki temelj nije ravnodušna ni prema po jezik i vjerodostojnu komunikaciju pogubnim emotikonima pred kojima jezik, kako piše, »izdiše kao oboreni bicikl«:

(---) ako emotikoni posrču sva suzvučja
kroz crtu usta osmjehnuta-ravna-obješena
jezik izdiše kao oboreni bicikl²⁶

U pjesnikinjinim lirskim zapisima nalazimo i pleonastičku kombinaciju standardnih i kolokvijalnih izraza za isto značenje. Upečatljivi primjer za to imamo u prvom stihu pjesme »Na kolcima i konopcima«²⁷:

Šuti, i čkomi, i kuš je
čovjek na splavi,
iskušava zemljinu težu
(---)

Nižući u navedenom primjeru, u prvom stihu zapisa, riječi istoga značenja a izmjenjujući standardno s kolokvijalnim, ona gradi opis »čovjeka na splavi« (u sunčevom sustavu), temeljen na trima (uvjetno rečeno) istoznačnicama koje

²¹ »Ulična moda«, u: *Šale i opomene*, str. 71.

²² »Kroz džunglovite sjene«, u: *Šale i opomene*, str. 95.

²³ »S ružom u zubima«, u: *Šale i opomene*, str. 45.

²⁴ »Kisikova djeca«, u: *Šale i opomene*, str. 119.

²⁵ *Šale i opomene*, str. 49.

²⁶ Nav. dj., str. 155.

²⁷ *Šale i opomene*, str. 75.

međutim pripadaju raznim diskursima; stilski gradirajući riječi, pojačavajući njihov učinak odrješitosti, ona stvara dojam o uistinu strašnom stanju u kojemu se opisani čovjek nalazi.

Usto, pjesnikinja običava izvrtati standardnu sintaksu, poentirati lirski zapis tako da ga finalizira neočekivanom, kolokvijalnom, naizgled »banalnom« frazom. Poentiranje Manojlović obično temelji na neobičnoj ili neočekivanoj riječi ili frazi, kojom nas zatječe u završnom stihu ili zadnjoj riječi zapisa. Tako u pjesmi »Gozba« na koncu prve strofe koristi »neočekivani« izraz »sve može«: »zdravstveni savjet, riječ za pod glavu / nož za pod vrat, sve može«.²⁸

U modernoj prozi a tako i u lirici, kao što je slučaj i s autoričinom, možemo ironični pa i cinični ishod ili dojam razaznati i u sučeljavanju tzv. visokoga pjesničkog stila, tradicionalno shvaćena kao višega, nadređenog, »svečanog« stila, u kojem se i ova pjesnikinja trudi doći do najprimjerenije ili optimalne riječi. Istodobno međutim, nove, čak inverzirane sintaktičke fraze i nizovi, zapravo eksperimenti nad jezikom itd. u pjesništvu Sonje Manojlović kao da razotkrivaju namjeru da se novim rasporedom riječi i »pokusima« nad jezičnom građom kreira specifična stvarnost, ona koja je pjesnikinjina, njezina individualna, privatna, temeljena na autoričinih jezičnim pravilima i značenjskim sugestijama.

Na suprotnoj strani – tom doživljaju uvjetno rečeno »uzvišenoga« poetskoga stila – izrazi su kolokvijalni, »obični«, predvidljivi, očekivanom pjesničkom stilu kontrastirani ironičnim, pa ponekad i sarkastičnim prkosom spram vanjskom svijetu. Riječ je dakle o izrazima koje koristi na način kao da želi naglasiti njihovu »običnost« i svakodnevnost u odnosu na ono što se možda od njezinih stihova očekuje: da budu sazdana od biranoga, rafiniranoga, krajnje precizno odabranog ili čak izumljenoga, posve novoga rječnika koji bi bio nadređen konvencionalnom, stilski nemarkiranom verbalnom ophođenju.

Sam naslov *Daj naslov* možda je jedan od očitijih primjera odustajanja od riječi i pretvaranja svega u sliku – a zamišljamo to gotovo kao gestu predaje, ponešto humornoga dizanja ruku u nemoći pronalaženja onoga što bi na zadovoljavajući način naslovom natkrililo i obuhvatilo sve u zbirci izrečeno ili nacrtano.

²⁸ *Dobri za sve*, str. 11.

U pjesmi »Sisanje tišine« piše sljedeće:

Jesu li to ugrizi, poljupci, egzorcistički udarci
Materinjeg jezika prepunog metafora,
Dometnut će koju,
Ne brine ga dojam.²⁹

Evo i primjera upućivanja na (ne)važnost riječi »ako« u pjesmi »Žakarijade«:

dok pretrčavamo iz zaklona u zaklon,
I ne sjetivši se,
Da nijedna isprika ne počinje sa *Ako*³⁰

...ili na važnost samoglasnika, što čini u zapisu »Obnavljanje«:

Od drskog laganja izrađujem spasonosno uže,
Ravnu melodiju,
Otegnute samoglasnike, nagledane hladnih očiju³¹

U stvaralaštvu Sonje Manojlović njezinu pjesničku riječ možemo doživjeti kao potencijalnu metodu »spasa od svijeta«, u nemogućnosti (is)poručivanja svojih misli tom svijetu koji je obilježen nesposobnošću istinskoga razumijevanja, ravnodušnošću ili – da parafraziramo njezinu imenicu – »svejednoćom«. Naime, u pjesmi »Načuti infinitivi« piše:

uzdišemo,
leđa izravnavamo, stražnjice spuštamo
u svejedno!³²

»Svejedno« pritom nije ovdje samo položaj ili stanje tijela, već i stanje emocija, duha, pa i svjetonazora. Što se pjesnikinjina odnosa prema vlastitom pjesništvu

²⁹ *Šale i opomene*, str. 163.

³⁰ *Ibid.*, str. 115.

³¹ *Ibid.*, str. 117.

³² *Šale i opomene*, str. 31.

tiče, možda su još naglašeniji nego prema čitatelju njezini prohtjevi koje stavlja pred vlastito pisanje, odnosno nameće sebi kao pjesnikinji koja – rekli bismo – sa strahopoštovanjem prema jezičnim sredstvima i njihovim česticama, krajnje pažljivo bira svaku riječ i slovo, a oni su zapravo sastavnim dijelom njezina etosa i sustava ili osobnoga poimanja vrijednosti. Na to se nadovezujući, spomenimo kako u pogovoru zbirci *Gledajući odgovore* Branko Maleš piše o pjesnikinjinom pozicioniranju u svijetu »bez orijentira i respektabilnoga moralnog kapitala«³³, u svijetu »neselektivne informacije i klišeiziranih afektivnih učinaka«.³⁴

Spomenuto je već da je jedno od tematskih sjecišta u pjesništvu S. Manojlović problematiziranje ženskoga Subjekta. Možda je jedan od najdojmljivijih, ako ne i najpotresnijih lirskih zapisa koji o tomu govori onaj pod naslovom »Prijedlog bez osmijeha« koji započinje stihovima: »Da se ne bismo smijale javno / noćnoj mori, dizajniranoj kao žena«. To je inače pjesma koja je popraćena pjesnikinjinom napomenom na dnu stranice: »U srpnju 2014. novine su prenijele prijedlog iz jedne od susjednih zemalja: ženama zabraniti smijanje u javnosti.«³⁵

U tom kontekstu možemo dodati i predodžbu o vlastitoj samoći, izdvojenosti i nemogućnosti primanja emotivne reakcije na vlastite osjećaje, kao što to opisuje u pjesmi »Očeva posla«³⁶ (takav je emotivni uzvrat moguć, možda, u odnosu djeteta prema roditelju, i obrnuto). Komunikacija s drugima ostvaruje se u nagovještajima, glasinama i pretpostavkama (koje, kako je istaknuto, učestalo spominje u zapisima), neuzvraćenim emocijama, a opisano je u zapisu »Na kolcima i konopcima«³⁷, svemu onome što čitatelj valja dovršiti, dopuniti, čemu treba (do)dati značenje, upravo kao što to očekuje Verlaine u svojoj »Art poétique« iz 1874., praktično simbolističkom proglasu: sugerirajući kako je pjesničku poruku i njezino značenje uputno tek nagovijestiti čitatelju, ponuditi je kao zagonetku, »iza vela«, u sivom.

³³ *Gledajući odgovore*, str. 136.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Usp.: Sonja Manojlović *Dobri za sve*, str. 1 Ne možemo ne primijetiti da je ta pjesnikinjina fraza iz naslova zbirke usporediva s čestim/ironizirajućim komentarom na rad kućnih majstora koji su eto »dobri za sve moguće popravke«, op. a.

³⁶ *Šale i opomene*, str. 27.

³⁷ *Ibid.*

Prema vlastitoj poetici Manojlović je možda neshvaćeni »slabokotirajući« (kako piše B. Maleš) (ali ne i nemoćni ?) ženski Subjekt³⁸, »ugroženi humanum« (B. Maleš) koji svijet urbaniteta doživljava kao »nasilan, pobožan« (Jahić 2013: 102). No, ovdje nije riječ o feminilnom, »aktivističkom« angažmanu – kako naglašava Ervin Jahić – niti o »novovjekim ideološkim akcijašenjima femi-nadahnuća« (ibid.: 102); to pjesništvo, piše Jahić: »nadilazi diskurs puko feminilno senzibilna bića« (ibid.) pa na »oprekama vanjsko-unutarnje, moje-tvoje, kolektivno-pojedi-načno ona strukturira svoj poetski izvid /---/« (ibid.: 103).

UMJESTO REZIMEA: POVRATAK ODNOSU VERBALNO/VIZUALNO

U osvrtu na njezino stvaralaštvo nalazimo pjesnikinjinu sljedeću izjavu vezanu za suradnju sa Šekoranjom: »Apsolutno sam sigurna da Saša neće ilustrirati moju poeziju pretenciozno, jer crtež je oblik njegova monologa, a u srazu s pjesmama, cjelina postaje dijalog.« (Manojlović u Körbler 2016).

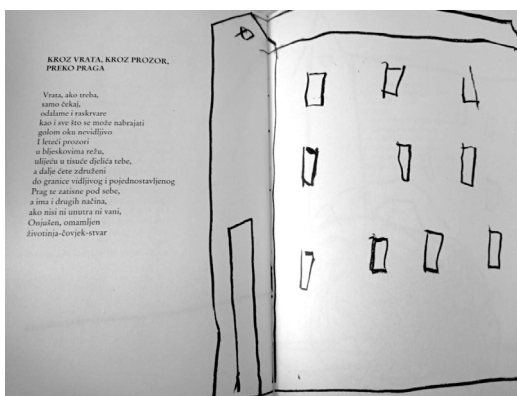
Sonja Manojlović je autorica visokoestetiziranoga svjetonazora, krajnje istančanog i preciznog jezičnog rekvizitarija koji upravo u svojoj osebnosti stoji sučelice zamišljaju vizualnog odnosno slikovnog što iz te jezične preciznosti proizlazi. U ovdje motrenim zbirkama kroz riječi poduprte slikovnim, obilježja zornoga svijeta predočena likovnim sredstvima supostavljena su verbalnom i njegovim (ne)moćnostima, tj. sposobnosti riječi da tu zornost u sebe pretoče. U ovdje motrenom pjesništvu dojam o njegovoj zatvorenosti i hermetičnosti doprinosi sinestetičnost, nekonvencionalna interpunkcija, nerijetko razbijanje ustaljene sintakse te izrazi koje pjesnikinja nanovo stvara: kovanice, riječi originalne, novonastale, neobične.

Stječe se dojam da je njezin slobodni stih uistinu prostor privatne, intimne slobode u odnosu na sve vanjsko, pa i na sam jezik, pravopis i njihova pravila koja predstavljaju sredstva odnosno sustave koji su joj jedini na raspolaganju; no iako isključivo njima može baratati, i njih je moguće »raštirati«, ustaljene regule

³⁸ Uostalom, zbirka Sonje Manojlović, koja objedinjuje četiri desetljeća njezina pjesnikovanja a objavljena je u nekoliko izdanja početkom 2000ih sadrži u naslovu simbolično ime prve Adamove žene – Lilit, koja, nakon što se nije uspjela izboriti za ravnopravnost s mužem – napušta raj. (*Upoznaj Lilit*, Konzor, Zagreb, 2002.; 2003.).

izmijeniti, odgurnuti granice, te jezik prilagoditi vlastitim potrebama i slobodnom doseganju ciljeva izražavanja.

U priloženom pokušaju upoznavanja s intermedijalnim u kojemu su kombinirane riječi pjesničkih zapisa Sonje Manojlović i crteži Saše Šekoranje kao njihove tzv. ilustracije, rekli bismo da potonje funkcioniraju kao neka vrst scenografije, djeluju povremeno kao da su trodimenzionalne, protežu se nerijetko, kako je spomenuto za knjigu *Daj naslov*, od naslovnice s koje se crtež nastavlja sve do poledine knjige. Vrlo su često zastupljene na dvostrukim, sučeljenim stranama, što na poseban način stvara privid prostornosti pa i »sceničnosti«. Taj gotovo kazališni učinak ovih crteža primiče nas (opetovanoj) tvrdnji i zaključku da odista ove zbirke ne bi bile to što jesu bez Šekoranjinih crteža. Oni svojim minimalizmom, čak grotesknim, hotimice nefigurativnim i nestrukturiranim, *ad hoc* i naizgled dječjim/djetinjastim skicama – kao da tvore izričaj utoliko udaljen od riječi kako bi se tim istim riječima dopustilo neovisno djelovanje i učinak; a opet, na kraju, i crteži i riječi prožimlju se i međusobno podupiru u slobodi i otvorenosti jednoga odnosno drugog medija i njihova (su)stvaralačkog djelokruga i vidokruga. Upravo, rekli bismo, kao na onom spomenutom crtežu s prikazom slikara i pjesnikinje, na svojevrsnom zajedničkom portretu Saše Šekoranje i Sonje Manojlović, na kojemu su predočeni tako da ih međusobno povezuje neraskidiva nit: ona između crteža ili ispisane riječi.

Iz zbirke *Daj naslov*, str. 46-47.

LITERATURA

- Jahić, Ervin. 2013. »Emocionalni kanibalizam ili o domu i svijetu« (pogovor), Sonja Manojlović, *Daj naslov*. AltaGama, Zagreb.
- Sonja Manojlović. 1978., *Mama, ja sam Don Juan*, ilustrirao N. Dragić. Izdavački zavod JAZU, Zagreb.
- Sonja Manojlović 2002. 2003. *Upoznaj Lilit*. Konzor, Zagreb.
- Sonja Manojlović. 2013. *Daj naslov*. AltaGama, Zagreb.
- Sonja Manojlović. 2015. *Dobri za sve*. Fraktura, Zagreb.
- Sonja Manojlović. 2018. *Gledajući odgovore*. Fraktura, Zagreb.
- Sonja Manojlović. 2022. *Šale i opomene*. Fraktura, Zagreb.
- Maleš, Branko. 2010. »Sonja Manojlović: Putnik sam koji nagovara i druge da putuju«, *razgovor, Poezija*, g. 6, br. 3-4, str. 37-40.

MREŽNI IZVORI

- Körbler, Iva. 2016. »Sonja Manojlović: u poeziji je nužan emotivni naboj i ne izbjegavam ga«, *Nacional*, 25. siječnja. <https://www.nacional.hr/sonja-manojlovic-u-poeziji-je-nuzan-emotivni-naboj-i-ne-izbjegavam-ga> (pristupljeno 9. siječnja 2026.)
- Manojlović, Sonja. *Hrvatska enciklopedija*. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/manojlovic-sonja> (pristupljeno 9. siječnja 2026.)
- Manojlović, Sonja. *Upoznaj Lilit. Izabarane pjesme. 1965. – 2005*. <https://elektronickeknjige.com/biblioteke/online/upoznaj-lilit/> (pristupljeno 9. siječnja 2026.)
- Pavličić, Pavao. 2008. »Pristup: Problem i metoda« u: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*. Matica hrvatska, Zagreb, str. 5-12. <https://www.matica.hr/media/knjige/mala-tipologija-moderne-hrvatske-lirike-538/pdf/pristup-problem-i-metoda.pdf> (pristupljeno 1. siječnja 2025.)
- Silobrčić, Dobroslav. 2020. »Mrzim vjenčanja. Ne radim to više. Te mladenke znaju biti vrlo naporne«, intervju sa Sašom Šekoranjom, *Jutarnji list*, 1. studenog. <https://www.jutarnji.hr/life/zivotne-price/sasa-sekoranja-mrzim-vjencanja-ne-radim-to-vise-te-mladenke-znaju-biti-vrlo-naporne-15029056> (pristupljeno 2. siječnja 2026.)

THE DIALOGUE OF (IN)SUFFICIENT WORDS AND DRAWINGS: POEMS AND
DRAWINGS IN THE COLLECTIONS OF SONJA MANOJLOVIĆ AND SAŠA
ŠEKORANJA

Abstract

The poetry of Sonja Manojlović (born 1948) has been included in numerous anthologies published at home and abroad. In 2016, Manojlović was awarded the Goran Wreath; she has also won many international prizes for poetic excellence (including at poetry meets and festivals in Japan, India, Russia and Greece). She is the author of more than fifteen collections of poems. The following collections were published in collaboration with academy-trained painter and illustrator Saša Šekoranja (born 1973): *Meet Lilith* (2002,2003); *Poems and Drawings* (2008); *I Shall Travel to the Sea with Six Labradors* (2012); *Give a Title* (2013); *Good for All* (2015); *Looking at Answers* (2018) and *Jokes and Warnings* (2022). The present writer will endeavour to put forward her own view of the verses of Sonja Manojlović in the collections in which they appear yoked to the drawings of Šekoranja, and indicate just how in this creative poetic and visual symbiosis the poet and the artist/illustrator in words and drawings offer a striking verbal and visual intermedial enterprise that constitutes a layered and effective outcome of the blending of two artistic identities that interpenetrate each other between the covers of the same book, complementing as well as underlining the individuality of one with the help of the other. The concision, parsimony and starkness of the lyrical writings of Sonja Manojlović, paired with her belief in the »insufficiency« of words and the deficiencies of human non-verbal communication are thus supplemented and highlighted by the rudimentary, stylised and practically infantilised Šekoranja's illustrations, on which the words of the poet rely and which they reflect with a kind of linguistic asceticism.

Key words: Sonja Manojlović; poetry; Saša Šekoranja; illustrations; the (in)sufficiency of the verbal; the visual